

Työryhmä 2 Kuntoutus työelämäosallisuuden rakentajana 22.3.2012

AVAUS

Osallisuus käsitteenä ja käytäntönä

Erikoistutkija VTT, KM Minna Mattila-Aalto, Kuntoutussäätiö

minna.mattila-aalto@kuntoutussaatio.fi, gsm 040 8372057

Käsitteenä työelämäosallisuus (engl. labour market inclusion) on varsin tuore. Ainoa esittämishetkellä löytyvä suomalainen asiakirja, jossa käsitettä käytetään, on sosiaali- ja terveysministeriön, työ- ja elinkeinoministeriön ja Kuntaliiton vuonna 2011 julkaisema ”Työelämäosallisuuden lisääminen ON YHTEINEN ASIA. Asiantuntijaryhmän ehdotukset heikossa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden työelämäosallisuuden lisäämiseksi”. Siinä korostetaan erityisesti heikossa työmarkkina-asemassa olevien palveluja tavoitteena muun muassa heidän kysyntänsä vahvistaminen työmarkkinoilla, tulo- ja byrokraloukkujen poistaminen ja moniammatillisten palvelujen kehittäminen. Se, mitä työelämäosallisuudella ymmärretään, jää kuitenkin viitteelliseksi.

Osallisuus on suomennos englanninkielen käsiteparista ”social inclusion”, joka muotoiltiin 1990-luvun puolivälissä Euroopan Union yleiseksi tavoitteeksi. Sillä korvattiin käsite ”köyhyys”. Puheella osallisuudesta haluttiin kääntää katseet erityisesti nuorten työttömien syrjäytymisen ehkäisemiseen, palkkatyölle vaihtoehtoisten integroitumisen tapojen etsimiseen ja kansalaisten yhdenvertaisten toimintamahdollisuuksien lisäämiseen.

Erilaisia osallisuustavoitteita esitetään muun muassa EU:n sosiaalisen inklusion strategiassa, Suomen hallitusohjelmassa, sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämissuunnitelmassa (KASTE), kuntoutuksen tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa ja edellä mainitussa työelämäosallisuutta koskevassa asiakirjassa.

Osallisuustavoitteiden saavuttamisen suhteen kuntoutuksella esitetään olevan erityinen asema, jota tulisi selkiyttää.

Syrjäytymisen ymmärretään perinteisesti olevan osallisuuden vastakohta. Yksilön määritellään olevan syrjäytynyt, mikäli hän täyttää vähintään kaksi seuraavista syrjäytymiseen liitetystä kriteeristä: toimeentulovaikkeudet, työttömyys, huono asumisen taso, terveysongelmat, läheisten ihmisten puuttuminen, väkivallan uhrin asema/ väkivallan uhka. Yhteiskuntajärjestelmästä käsin tarkasteluna kansalainen on syrjäytynyt tai ainakin vakavan syrjäytymisuhanalainen, mikäli häntä ei voida paikantaa systeemissä: koulutuksessa, työvoimatoimen aktivointitoimenpiteissä, kuntoutuksessa, työssä jne. Käsitettä ”osallisuus” käytetään poliittisen ohjauksen välineenä, jolla velvoitetaan valtioita järjestämään kansalaisten syrjäytymistä ehkäiseviä toimenpiteitä ja kansalaisia osallistumaan oman osallisuutensa edistämisen nimissä. Tämä ei vielä kerro mitään siitä, miten osallisuus ilmenee arjen käytännöissä. Osallisuutta onkin pyritty saamaan esille tutkimalla käytäntöjä, joissa osallisuuden ajatellaan ilmenevän.

Niin kutsutusta osallisuustutkimuksesta on löydettävissä ainakin seuraavia tutkimussuuntauksia.

Osallistumiseen kohdistuvassa tutkimuksessa asiakkaan osallistumista palvelukäytäntöihin pidetään vakuuttavana havaintona sen suhteen, että osallisuuden päämäärä on saavutettu.

Demokratiatutkimuksessa yksilön osallistuminen nähdään kansalais- ja ihmisoikeuksien täyttyminen kautta syntyvänä osallisuutena. Seuraamalla sitä, miten kansalaiset pääsevät osallistumaan ja vaikuttamaan erityisesti paikallishallinnossa, tehdään päätelmiä heidän osallisuudestaan. Sosiaalityössä osallisuutta on

tutkittu asiakkaan ja ammattilaisen institutionaalisina ja jossain määrin kansalaisten arkiyhteisöissä tapahtuvina kohtaamisina, johon ajatus osallisuudesta liitetään. Kansanvalistuksen ideologiaa seuraavassa suuntauksessa osallisuus liitetään oppimiseen, vahvistumiseen ja valtaistumiseen. Osallistumisen ja yksilölle tarjottavien palvelujen erityinen tarkoitus on vahvistaa osallistumis- ja demokratiataitoja. Asiakkaan vallan lisääntymistä ja subjektiivista (tunne)kokemusta pidetään ilmaisuna osallisuuden tavoitteen saavuttamisesta.

Vallitseva osallisuustutkimus lähtee etsimään osallisuutta sieltä, missä sitä oletetaan olevan. Vanha sanonta väittää, että ”etsivä löytää”. Osallisuutta näytetäänkin löytävän pääsääntöisesti niistä yhteiskunnallisista toimista, joilla kansalaisten osallisuutta pyritään edistämään. Jos sitä ei sieltä löydetä, tutkimuksen kohteena olevan yksilön määritellään syrjäytyvän tai kokevan osattomuutta.

Perinteisen osallisuuskäsitteen haastavat teoriat, joiden mukaan osallisuus ja syrjäytyminen ovat yhtäaikaaisesti ilmeneviä, erillisiä ja rinnakkaisia prosesseja. Osallisuuden ja syrjäytymisen yhdessä ymmärretään tuottavan ilmiön, jota voidaan suomeksi kutsua mukana olemiseksi ja joka kuvaa sitä, miten ihmiset ovat mukana yhteiskuntakonstruktiossa. Tämä vastaa lähinnä englanninkielen käsitteparia ”social inclusion”.

Edustamassani, edellä esitettyyn teoriaan nojaavassa toimijuusteoreettisessa tutkimuksessa osallisuuden ymmärretään rakentuvan yhteiskunnallisissa vuorovaikutusprosesseissa ottamatta lähtökohtaisesti kantaa siihen, minkälaisissa yhteyksissä osallisuus ilmenee. Osallisuutta ei lähestytä tavoitteena tai päämääränä, jonka toteutumista tutkittaisiin. Osallisuuden ilmiön nähdään muodostuvan laajemmissa vuorovaikutuskehissä kuin mitä syntyy asiakkaan ja ammattilaisen välisessä diskurssissa, objektiivisesti havaittavissa olevassa järjestelmän toimintaan tai palveluihin osallistumisessa, tai keskustelussa, johon joukko kansalaisia tai kansalaisryhmiä osallistuu. Yhteiskunnallisessa vuorovaikutuksessa rakentuvien ja näin ainakin osin yhteisesti jaettujen ja siten hyväksytyjen ja hyväksyttävien asemien ja identiteettien rakentumisen kautta kansalaiset saavuttavat mahdollisuuksia kohdata, osallistua, vaikuttaa ja oppia niitä taitoja, joita hyvin voimiseen johtavat mukana olemisen muodot edellyttävät.

Kaiken edellä sanotun valossa työelämäosallisuudesta puhuminen herättää paljon kysymyksiä. Mitä osallisuus on suhteessa työelämään? Onko se osallisuutta työmarkkinoihin vai työmarkkinoilla? Viitataan työelämäosallisuudella lähinnä niin kutsuttuihin välityömarkkinoihin? Miten työelämäosallisuus velvoittaa tarjoamaan palveluja niille kansalaisille, jotka eivät syystä tai toisesta saavuta osallisuutta suhteessa työmarkkinoihin? Kuntoutukseen kohdistetaan kovia odotuksia osallisuuden edistämisen suhteen. Sosiaalisen osallisuuden edistäminen esitetään kuntoutuksen tavoitteeksi. Kuntoutusta puolestaan ehdotetaan keinoksi tai välineeksi edistää kansalaisten osallisuutta. Mikä on kuntoutuksen rooli ja tehtävä palvelukentässä suhteessa työelämäosallisuuden vahvistamiseen?

Osallisuutta pitäisi tutkia sen selvittämiseksi, mitkä seikat ja yhteiskunnalliset mekanismit oikeastaan kiinnittävät kansalaisia heidän hyvin voimistaan tukeviin vuorovaikutusprosesseihin. Hyvääkään tarkoittavat interventiot, kuten pitkäaikaistyöttömien aktivointitoimet, tai yksilöön kohdistetut osallistumisveloitteet edistävät osallisuutta sattumanvaraisesti, mikäli näitä tekijöitä ei tunneta.